HUDUDIY RIVOJLANISHDA YER RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH VA PROGNOZLASH

Sadirov Sohib Sobirovich

Buxoro davlat texnika universiteti.

Iqtisodiyot va menejment kafedrasi stajyor o‘qituvchisi

sadirov.s@mail.ru

Annotatsiya. *Mazkur tezisda hududiy rivojlanish jarayonida yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanishning iqtisodiy ahamiyati yoritilgan. Yer resurslarining cheklanganligi, ulardan foydalanish samaradorligini oshirish zarurati hamda hududlarning iqtisodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishda yer omilining o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, yer resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini baholash mezonlari, asosiy ko‘rsatkichlari va prognozlash usullari ko‘rib chiqilib, hududlar kesimida samaradorlikni oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *yer resurslari, hududiy rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik, yer unumdorligi, yer rentabelligi, foydalanish samaradorligi, prognozlash, yer fondi, qishloq xo‘jaligi.*

Kirish. Yer resurslari mamlakat va uning hududlari iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlovchi muhim tabiiy-iqtisodiy omillardan biridir. Yer boshqa ishlab chiqarish resurslaridan farqli ravishda miqdor jihatidan cheklangan bo‘lib, undan foydalanish jarayonida iqtisodiy manfaatdorlik bilan bir qatorda ekologik barqarorlikni ham ta’minlash talab etiladi. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi, qurilish, sanoat, transport va infratuzilma tarmoqlarining rivojlanishi bevosita yer resurslaridan foydalanish holatiga bog‘liq.

Hududlarning tabiiy-iqtisodiy sharoitlari bir-biridan farq qilgani sababli yer resurslaridan foydalanish samaradorligi ham hududlar bo‘yicha turlicha shakllanadi.

Shu bois hududiy rivojlanish siyosatini ishlab chiqishda yer resurslarining mavjud holatini baholash, ulardan foydalanish samaradorligini aniqlash va kelgusidagi o‘zgarishlarni prognozlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Yer resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi mavjud yer maydonidan qancha miqdorda iqtisodiy natija olinayotganini ifodalaydi. Ushbu samaradorlikni baholashda yer maydoni, ishlab chiqarish hajmi, yalpi daromad, sof foyda, mahsulot tannarxi, hosildorlik, investitsiyalar va boshqa ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin.

Qishloq xo‘jaligi hududlarida yer resurslaridan foydalanish samaradorligini baholashda, avvalo, 1 gektar yerga to‘g‘ri keladigan mahsulot qiymati muhim ko‘rsatkich hisoblanadi. Uni quyidagi formula orqali aniqlash mumkin:

$$\mathbf{Y_u = Q / S}$$

bu yerda: Y_u – yerning iqtisodiy unumdorligi; Q – ishlab chiqarilgan mahsulot qiymati;

S – foydalanilgan yer maydoni.

Shuningdek, 1 gektar yerga to‘g‘ri keladigan foyda ham muhim ko‘rsatkichdir:

$$\mathbf{F_u = F / S}$$

bu yerda: F_u – 1 gektar yerga to‘g‘ri keladigan foyda, F – umumiy foyda, S – yer maydoni.

Mazkur ko‘rsatkichlarning dinamikasini o‘rganish orqali hududda yer resurslaridan foydalanish samaradorligi oshayotgan yoki pasayayotganini aniqlash mumkin. Bunda faqat iqtisodiy natijalarga emas, balki tuproq unumdorligi, eroziya, sho‘rlanish, suv ta’minoti va ekologik holat kabi omillarga ham e’tibor qaratish lozim.

Yer resurslaridan samarali foydalanishga ta’sir qiluvchi omillarni bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhga tabiiy omillar, jumladan, tuproq unumdorligi, iqlim sharoiti, suv bilan ta’minlanganlik va yer relyefi kiradi. Ikkinchi guruh iqtisodiy omillarni o‘z ichiga olib, ularga investitsiyalar, texnika bilan

ta’minlanganlik, mahsulot narxlari, ishlab chiqarish xarajatlari va moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari kiradi. Uchinchi guruh tashkiliy-institutsional omillardan iborat bo‘lib, yer munosabatlari, yer uchastkalaridan foydalanish huquqi, hududiy rejalashtirish va yer monitoringi tizimining samaradorligini qamrab oladi.

Hududiy rivojlanish nuqtayi nazaridan yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun hududlarning ixtisoslashuvini hisobga olish muhimdir. Masalan, sug‘oriladigan hududlarda suv resurslaridan tejamkor foydalanishga asoslangan intensiv ishlab chiqarish usullarini joriy etish yerning iqtisodiy qaytimini oshirishi mumkin. Yaylov hududlarida esa chorvachilikni rivojlantirish bilan bir qatorda yaylovlarning degradatsiyasining oldini olish muhim hisoblanadi.

Yer resurslaridan foydalanish samaradorligini baholashda **iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanat** alohida ahamiyatga ega. Qisqa muddatda yuqori daromad olishga qaratilgan, biroq tuproq unumdorligining pasayishiga olib keladigan xo‘jalik faoliyati uzoq muddatli istiqbolda hudud iqtisodiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun samaradorlikni baholashda iqtisodiy ko‘rsatkichlar ekologik indikatorlar bilan birgalikda tahlil qilinishi maqsadga muvofiq.

Yer resurslaridan foydalanishning kelajakdagi holatini aniqlashda **prognozlash** muhim vosita hisoblanadi. Prognozlash orqali yer maydonlarining o‘zgarishi, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi, yer unumdorligi, mahsulot hajmi va yer resurslariga bo‘lgan talabning kelgusidagi tendensiyalarini aniqlash mumkin.

Prognozlashda statistik ekstrapolyatsiya, trend modeli, korrelyatsion-regression tahlil, ekspert baholash va iqtisodiy-matematik modellashtirish usullaridan foydalanish mumkin. Masalan, yer resurslaridan foydalanish samaradorligining vaqt davomida o‘zgarishi trend tenglamasi yordamida ifodalanib, kelgusi yillar uchun taxminiy qiymatlar hisoblanadi.

Bunda prognoz natijalarining ishonchliligi mavjud statistik ma’lumotlarning sifati va hajmiga, shuningdek, iqtisodiy va tabiiy sharoitlarning barqarorligiga bog‘liq. Shu sababli prognozlash jarayonida bir nechta ssenariylarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Jumladan, bazaviy, optimistik va ehtiyotkor ssenariylar asosida yer resurslaridan foydalanishning kelajakdagi iqtisodiy natijalari baholanishi mumkin.

Hududiy rivojlanish uchun yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ham katta imkoniyat yaratadi. Geografik axborot tizimlari (GAT), masofadan zondlash ma’lumotlari va elektron yer kadastri orqali yerlarning holatini monitoring qilish, foydalanilmayotgan yoki samarasiz foydalanilayotgan maydonlarni aniqlash hamda hududiy rejalashtirish sifatini oshirish mumkin.

Yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarni ustuvor deb hisoblash mumkin:

- yer resurslarining iqtisodiy qiymatini hududlar kesimida muntazam baholab borish;
- yer fondi va undan foydalanish bo‘yicha ma’lumotlarning raqamlashtirilishini jadallashtirish;
- tuproq unumdorligini saqlash va tiklashga yo‘naltirilgan agrotexnik tadbirlarni kengaytirish;
- suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish;
- foydalanilmayotgan yoki samarasiz foydalanilayotgan yer maydonlarini aniqlash;
- hududlarning tabiiy-iqtisodiy ixtisoslashuvini hisobga olgan holda yer resurslaridan foydalanish strategiyasini ishlab chiqish;
- yer resurslaridan foydalanish samaradorligini prognozlashning zamonaviy iqtisodiy-matematik modellarini qo‘llash;

- iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlarini ekologik indikatorlar bilan integratsiyalash.

Xulosa. Yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanish hududiy rivojlanishning muhim shartlaridan biridir. Yer resurslarining cheklanganligi ulardan foydalanish jarayonida iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy manfaat va ekologik barqarorlikni uyg‘unlashtirishni talab qiladi.

Yer resurslaridan foydalanish samaradorligini baholashda 1 gektar yerga to‘g‘ri keladigan mahsulot hajmi, daromad va foyda, yer rentabelligi, hosildorlik hamda boshqa iqtisodiy ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin. Ushbu ko‘rsatkichlarning dinamikasi hududlarning mavjud salohiyatini aniqlash va muammoli yo‘nalishlarni belgilash imkonini beradi.

Kelgusidagi rivojlanishni ta’minlash uchun yer resurslaridan foydalanishni prognozlash, turli rivojlanish ssenariylarini ishlab chiqish va hududlarning tabiiy-iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olish zarur. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli texnologiyalar, geografik axborot tizimlari va yer monitoringi vositalaridan foydalanish boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslanganligini oshiradi.

Demak, hududiy rivojlanishda yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish nafaqat mavjud iqtisodiy natijalarni yaxshilash, balki hududlarning uzoq muddatli va barqaror rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan tabiiy-iqtisodiy salohiyatni saqlab qolishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Yer kodeksi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining yer resurslari va qishloq xo‘jaligiga oid statistik ma’lumotlari.
3. Iqtisodiyot va hududiy rivojlanish bo‘yicha darslik va o‘quv qo‘llanmalar.
4. Yer kadastri, yer tuzish va hududiy rejalashtirishga oid ilmiy-uslubiy

adabiyotlar.

5. Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanishga oid ilmiy maqolalar.